

„Az ágyúk hangjai ismerősek, mint a szomorú refrének” – Háború az OFF-Biennále kiállításának tükrében

Szerző: Fráter Veronika - 2025. június 21.

Charlotte Moorman a Csellóbombával a Chicagói Művészeti Vásáron 1984-ben - fotó: Bíró Dávid / OFF-Biennale Budapest

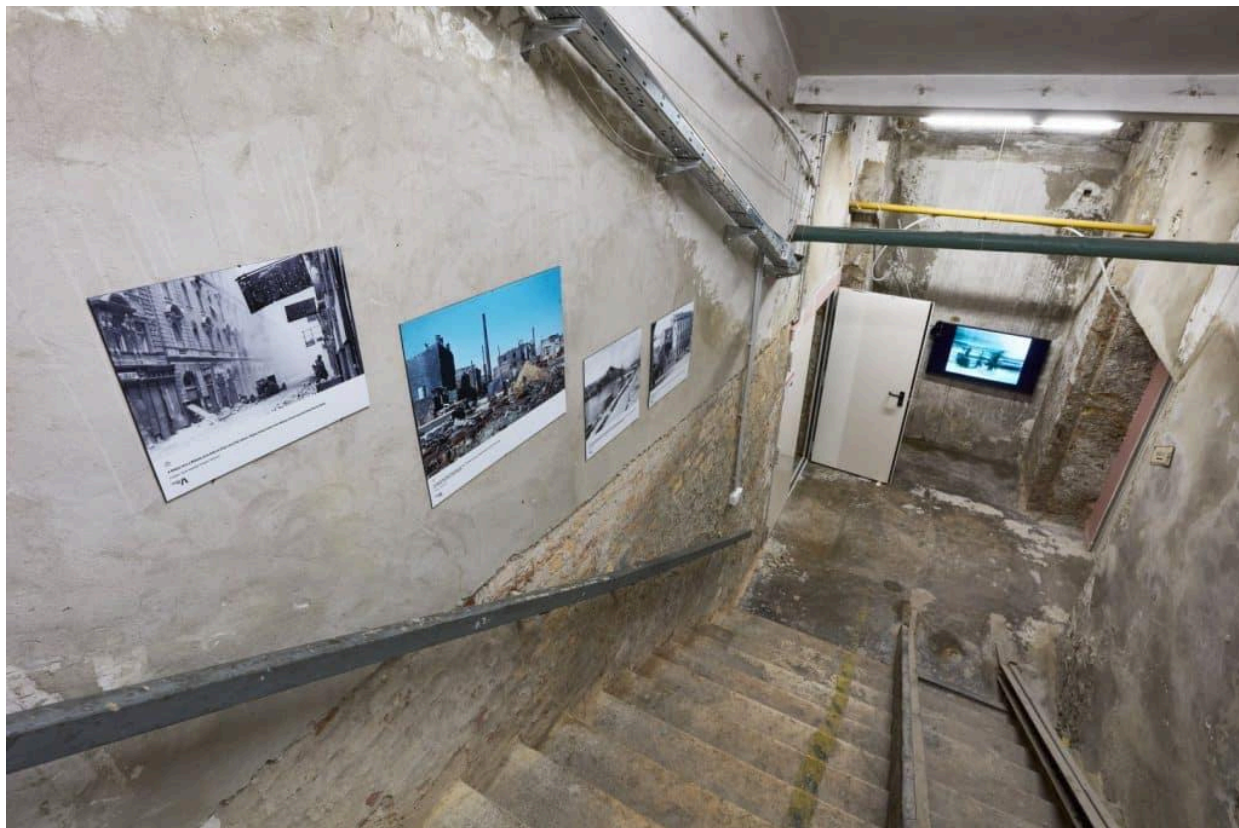
A **Bakáts Bunker**, ez a szabad, korlátoktól mentes ösztönművészeti kulturális tér és közösségi alkotóműhely, ad otthont a *Vészfrekvenciák* című, az **OFF-Biennále** keretében megrendezett kiállításnak, amely a háború, trauma, emlékezet és feldolgozás témáit járja körül. Vonnák Diána íróval, Ukrajna-kutató kulturális antropológussal és Csósz László történésszel, a magyarországi holokauszt szakértőjével a kiállítás kapcsán Fráter Veronika beszélgetett.

A Bunker magától értetődően romos részletei időutazásra hívnak, emlékeztetnek a második világháború egyik leghosszabb és legvéresebb csatájára. A kiállítás környezete azt a háborút idézi emlékezetünkbe, ami mindannyiunk közös történelme és minden háborús emlékezet referenciapontja, rémkép, ami nem ismétlődhet meg. Ugyanakkor nem kell messzire utazni az időben, a bombák robbanásai a koszovói háború óta nem hallatszottak ennyire közelről. Magyarország közvetlen szomszédságában háború van.

A kiállításon keresztül vezető út első állomása egy hanginstalláció. Fülelni kell, mert a műalkotás olyan, mint egy halk moraj. Monoton kopácsolást hallasz. Olyan, mint egy fémes koppanásra és esőcseppek

éles csattogására emlékeztető kortárs zenei kompozíció. Nikita Kadan Kijevben élő ukrán művész *A Colosseum lakói* című hangszobra hátborzongató történelmi eseménynek állít emléket. Amint a táblán olvashatjuk, a hanginstalláció a második világháború végén Regensburgban, a „Colosseum” vendégház báltermében fogvatartott férfiak lépteinek ritmikus zaját rekonstruálja, amint a vendégházban berendezett koncentrációs táborból egy kőhídon át a vasúti pályaudvarig gyalognak. A mű utólagosan szólaltatja meg azt, aminek nem maradt képi lenyomata. 2018-ban a hangfelvételhez négyszáz önkéntes járta végig ezt az utat olyan klumpákba bújva, mint amelyeket a foglyok viseltek. A halk moraj – mint egy kortárs zenei darab – meghökkent és elbizonytalanít váratlan esztétikai hatásával, hisz a tetszésnek nem sok keresnivalója van a történetben.

A kiállítás a föld alatti felújított terében és az ahhoz vezető úton folytatódik. Ahogy lefelé haladsz a keskeny lépcsőn, meg-megállsz, hogy megnézhesd a második világháborús viszonyokat bemutató dokumentumfotókat, a Blinken OSA Archivum válogatásában. Hogy lásd, milyen látványt nyújtott mondjuk a bombák szaggatta Ferencváros, fél lábbal az egyik, fél lábbal a következő lépcsőfokon állsz meg. (Megjegyzem, ez az a helyzet, amikor egymásba kapaszkodunk, hogy le ne essünk.) Amint leérsz a lépcsőn, szemközt egy propagandafilm fogad, Budapest ostromát látod.

fotó: Bíró Dávid / OFF-Biennale Budapest

„A háború több generációs távolból sokszor úgy jelenik meg, mint egy tagolatlan borzalom. Pedig mikor zajlik, az érintettek számára az egyik legfontosabb kérdés, hogy ki milyen szerepben van. Szó sincs róla, hogy mindenki egyszerre elkövető és áldozat” – mondja Vonnák Diána író, kulturális antropológus, aki tárlatvezetést tartott a kiállításon. Például fontos észben tartani, hogy amikor a Vörös Hadsereg archív felvételeiről van szó, amit a képfeliratok is jeleznek, akkor a háborút a hatalom szemszögéből látjuk. Annak a nézőpontjából, aki a bombát ledobja. „Mivel kortárs ukrán irodalmat fordítok, a tárlatvezetésre ukrán költők verseit hoztam magammal, és Nádás Péter Világó részletek című művéből is beemeltem sok részletet, ahol az író kisgyerekkori emlékei jelennek meg a bombázásról és a háború utáni romos város életéről.”

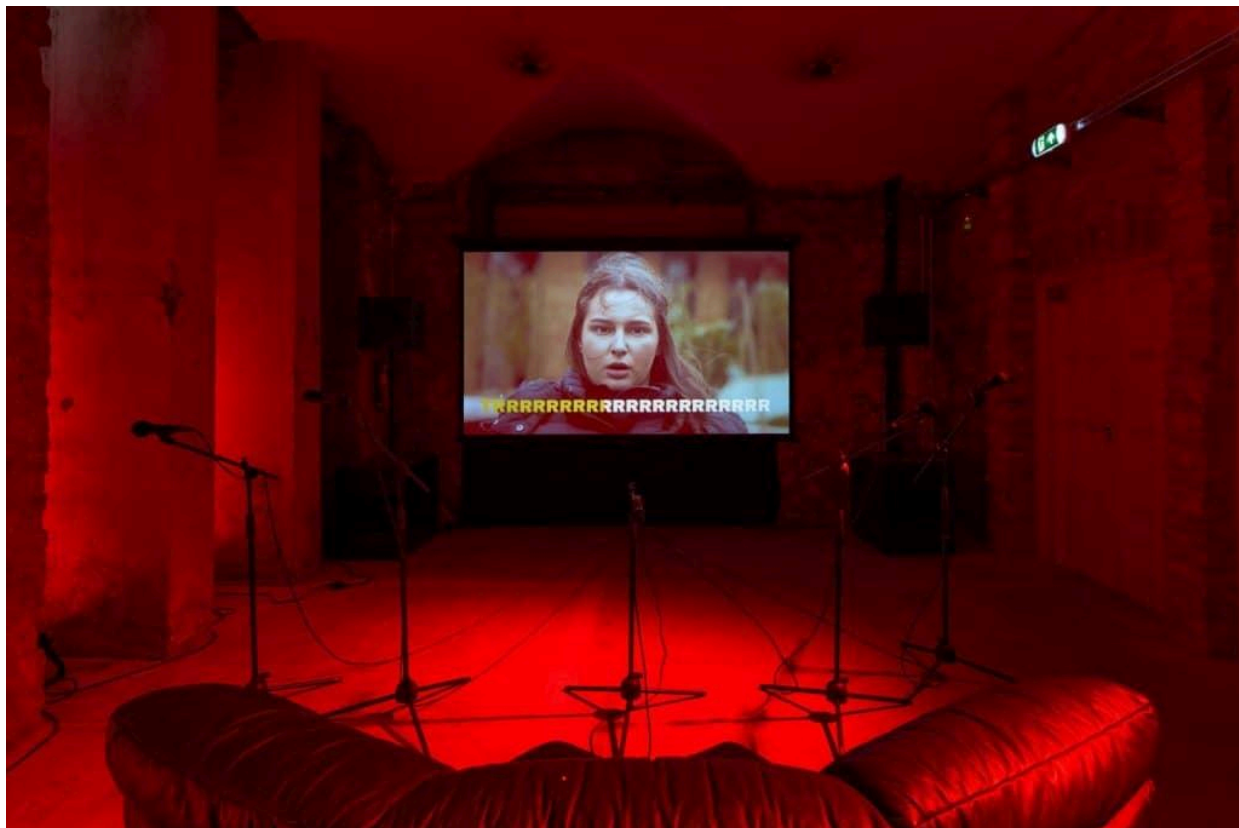
Odalent, a Bakáts Bunker pincéjében először egy nagy felújított terembe érkezünk meg. Itt többfelé ágazhat el az utunk, ezúttal gondolatban nyissunk be azon az ajtón, amely a múlt háborúi felől a közvetlen közelünkben most zajló háborúra nyílik.

Az Open Group (Yuriy Biley, Anton Varga, Pavlo Kovach) *Ismételd utánam* című munkáját (2024) egy elsötétített nagyobb teremben találjuk. A film, amit az egyik falra függesztett vászonra vetítve látsz, tele van elmondhatatlan, ki nem mondott történetekkel, mégis közvetlen beszámoló a szomszédságunkban zajló háborúról. Hallhatóvá válik benne a bombák süvítése, a rakéták zúgása; a hangok, amelyek a háború valóságát közvetítik. Menekülteket szólaltat meg, akik a harci eszközök hangjait idézik fel, a veszély hangjait. Az a pár szó, amit elmondanak magukról, érzékelteti azt a fenyegető közeget, amelyben ezek a hangok jelentéssel telítődnek. A hang észlelése itt különös élességgel működik; az emlékezet elraktározza, majd újra előhívja a pusztán akusztikus információt – ez a túlélés egyik formája.

„Egy háborús országban élő ember számára alaptudás, hogy pontosan felismerje a hangok alapján, mi történik, milyen rakéta, drón hangját hallja. Az oroszok mást használnak egy ostrom alatt Mariupolban, folyamatos pszichés terrort fenntartva Herszonban, más a határhoz olyan közel, ahol nincs elég idő a légvédelmi riadóra sem. Mindnek más hangja van. Az emberek tudják, hogy milyen a saját légvédelem hangja, és azt is, milyen, amikor becsapódik egy rakéta és milyen, amikor szétszedi darabokra az ukrán légvédelem, és potyognak a darabjai. Ez fontos, hogy tájékozódni tudjál. Ugyanígy Bejrútban nagyon fontos tudni, hogy mit csinálnak az izraeli vadászgépek, bár más okból: a libanoni légtér folyamatos megsértése egy alattomosabb veszély, ami arról szól, hogy a világ nagyja el sem fogadja, hogy létezik. A libanoni művész, Lawrence Abu Hamdan, akkurátus módon, tények őrijítően pontos halmozásával megpróbál megfogható valóságot létrehozni. A tárlatvezetést abból a perspektívából próbáltam felépíteni, hogy milyen különböző stratégiákat vonultatnak fel ezek a nagyon különböző művészek, akik nyakig benne állnak ezekben a háborúkban. Amikor ott vagyok egy helyen, ahol tényleg bombáznak, az megváltoztatja az elhallgatásnak és a hamis békenarratívának a megítélését” – mondja Vonnák Diána, aki csak pár nappal az esemény előtt érkezett Ukrajnából.

Az *Ismételd utánam* című film szereplői arra kérnek bennünket, hogy az általuk rekonstruált zajokat ismételjük utánuk. A terem berendezése egy régóta tartó, véget érni nem akaró partira emlékeztet.

Mégsincs parti hangulat. Pedig a szobában több mikrofonnal felszerelt karaoke pult buzdít tevőleges részvételre. A karaoke műfaj belső disszonanciája a külső szemlélők (akik úgy teszünk, mintha mi sem történe) hiányzó vagy hamis performanszára mutat rá. Vajon képesek és hajlandók vagyunk-e átérezni és megérteni?

OPEN GROUP: Yuriy BILEY, Anton VARGA, Pavlo KOVACH – Ismételd utánam, 2024 – fotó: Bíró Dávid / OFF-Biennale Budapest

Elvárható-e a másiktól, a kívülállótól, aki nem élt át mondjuk rakétatámadást, hogy tudja, átérezze, milyen az? Csősz László történész, a magyarországi holokauszt szakértője szerint nem: „Mindez a második világháborúra is igaz. Szerepel a kiállításban egy rövidfilm a magyar légvédelmi és polgári védelmi erőfeszítésekről, ami azt mutatja meg, hogyan próbáltak felkészülni a támadásokra. A háború küszöbén a magyar hatóságok szorgalmazták és támogatták óvóhelyek létesítését, az ekkor épült házakban már kötelező tartozék volt a légópince. Számos más előkészületet is tettek. De minden erőfeszítés hiábavaló volt, mert józan ésszel nem lehet felfogni és előzetesen kalkulálni a pusztítás mértékét. Hiába került a sok háborús hír a médiába, hiába látták az emberek, hogy mi folyik szerte Európában. Erre nem lehet felkészülni, ezt nem lehet megérteni. Másrészt a mindennapokban is tapasztaljuk, hogy noha napi rendszerességgel áramlanak a hírek és a tények, az embereket nem érdekli, vagy nem is hiszik el.”

A *Vészfrekvenciák* hangokkal és zajokkal idézi és szólaltatja meg a háborút. Szemben a képi és írott dokumentációval a hangzás lehetőségeit játssza ki, hiszen az emlékezetünkben a hangoknak is jut szerep. Vajon a történetírás számára mennyire releváns a látáson túl a többi érzékelési mód? „A történetírás leginkább a látásra hagyatkozik. Kevésbé irányul a hangokra” – ismeri el történész beszélgetőtársam: „Történelmi fotográfiák esetében ennek ellenére az is izgalmas, hogy mi az, ami lemarad, amit nem látsz a képen, és mi az, amit nem tehetsz rá a képre. A szagok, a hangok is ilyenek. Megrázó felvételeket ismerünk például az 1945-ben Budapesten elkövetett nyilas tömeggyilkosságokról. Az áldozatok kihantolását dokumentáló egyik képen nem látszik semmi, csak azok az emberek, akik az exhumálást figyelik. Csak láthatjuk a hozzátartozók zokogását. Mellettük áll egy fiatal rendőr, aki zsebkendőt szorít az orrához. Tehát az eléjük táruul iszonyatos látvány mellett az orrfacsaró bűz is ott van a képen.”

Akárcsak Kadan művében a klumpák kopogása, vagy az Open Group videómunkájában a harci eszközök emberi hangképző szervek által imitált zaja, úgy Lawrence Abu Hamdan libanoni művész 2018-as rövidfilmjében, melynek címe *Egy égbolt naplója*, a harci repülőgépek zaja a (látásnak ellenszegülő) valóságot szólaltja meg. A repülőgépekről, drónokról, helikopterekről készült okostelefonos felvételek éteri jelleget kölcsönöznek a filmnek. Többnyire elmosódottak, pixelesek, nincs rögzített kameraállás. A hanganyag ezzel szemben pontos. Az *Egy égbolt naplója* a 2020 és 2021 között összegyűjtött hangadatok esszészzerű kollázsa, mely dokumentálja, hogyan militarizálódik a légtér az izraeli vadászgépek és drónok ismételt bevetései során. A repülésekkel az izraeliek megsértik az ENSZ 1701-es biztonsági határozatát.

Látvány és hangzás sokszólamúságával játszik Tuán Andrew Nguyễn poétikus rövidfilmje, melynek címe: *Az ágyúk hangjai ismerősek, mint a szomorú refrének* (2021). Ez egy kétcsatornás videó. Az egyik csatornán az amerikai hadsereg archív felvételeit, így annak haladást és mindenhatóságot sugárzó történetét látjuk, ahogyan az amerikai ipar kitermeli a bombát; míg a másikon azt az erőfeszítést, ahogyan hiányosan felszerelt emberek a vietnami monszunerdőben kezdetleges eszközökkel egy megtalált bombát hatástalanítanak. És mit hallunk mindeközben? Egy rövid és büszke amerikai tudósítást követően egy fikcionális szemszög szövődik a történetbe: a bomba veszi át a szót. Elmeséli évtizedeken átívelő történetét, mely ígéretesen kezdődött: születésekor félelmet keltő hatalommal ruházták fel. Amikor a történet az ő szemszögéből véget ér, felcsendül a címben idézett pacifista dal a vietnámi háborúról. Úgy cseng, mint egy sláger. Szomorú refrénjét dúdolod utána.

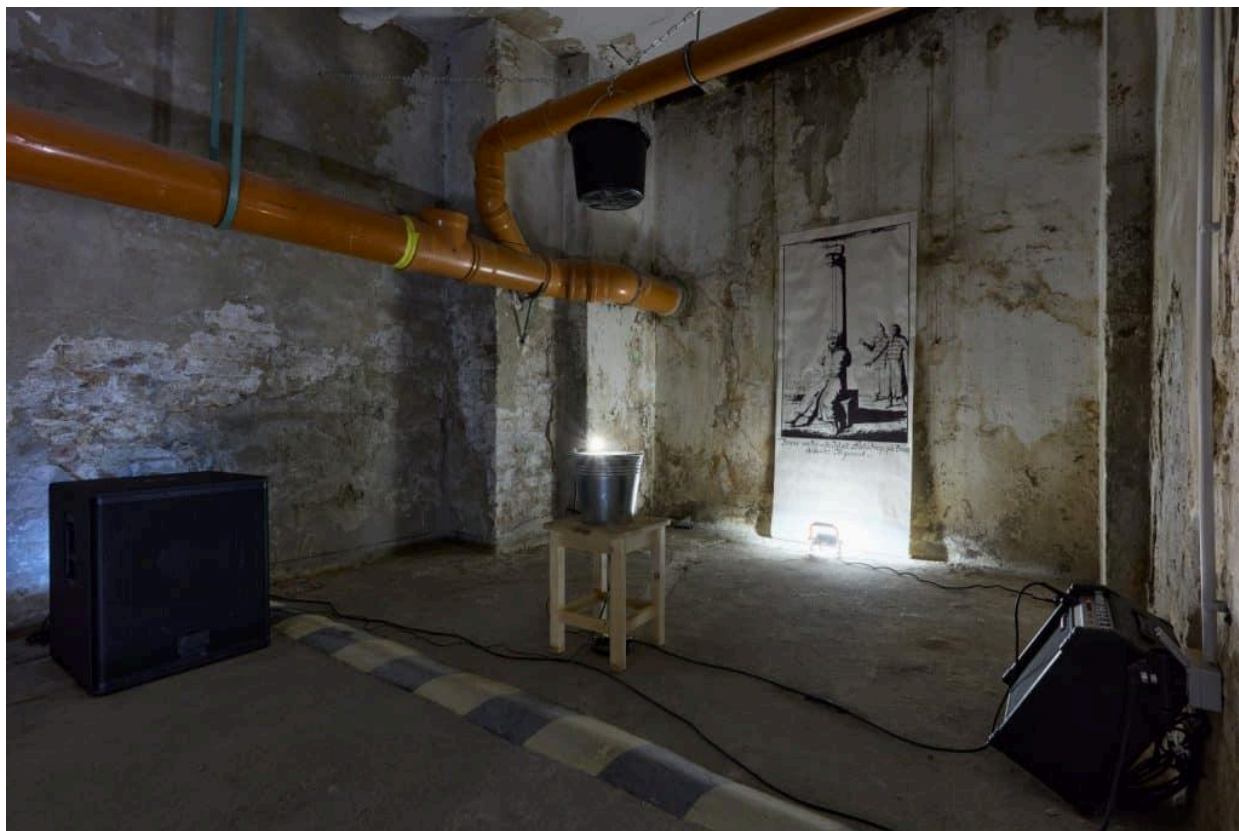
The Sounds of Cannons Familiar Like Sad Refrains, 2021 – fotó: Bíró Dávid / OFF-Biennale Budapest

Közben egyszerre látod, hogyan bombázzák Vietnámot az amerikaiak és a feltárt és eltemetett bomba megtervezett detonációját. A film megmutatja az elnyomó propagandisztikus perspektíváját és az általa okozott kárt, és ezzel számszerűsíthető tényekre hívja fel a figyelmet. Az amerikai bombázások nyomán több százezer fel nem robbant lőszer maradt hátra számos vietnámi, laoszi és kambodzsai régióban. Becslések szerint a háború vége óta az UXO-robbanások 40 000 halálesetet okoztak Vietnámban, 29 000-et Laoszban (amelyek 40%-a gyermek), és több mint 64 000-et Kambodzsában.

Említettem, hogy a Bakáts Bunkerben a pincében először egy nagy terembe érkezünk meg. Itt foglal helyet Páll Tamás *Rumble*, azaz „Moraj” című audiovizuális esszé-novellája. A *Rumble* fiktív és valós események összekapcsolásával teremt világot talált felvételekből, virtuális képekből és újrajátszott elemekből. A felidézett zajok egy jelátalakító segítségével rezegtetik az installációt, így összekötik a fiktív események hangképét a kiállítótér valós akusztikájával. A *Rumble* esetében a történet főszereplője egy alapelem, a lítium. Hadiiparban és a nukleáris fegyvergyártásban betöltött szerepe révén története annak allegóriájává válik, hogyan kerekedik az ember fölé az általa létrehozott dologi-technológiai világ.

Az *APO Wind* című mixed media installáció a légópince leghátsóbb kis termének akusztikai-atmoszférikus viszonyaihoz illeszkedik. Az emberi hallótartomány határait szub- és ultrahangok irányában is megcélózva egy pszichedelikus teret alakít ki. Jeneses Ádám, Kophelyi Dániel és Krasz

Ádám az OFF-Biennále felkérésére készült munkája olyan zajokat generál, melyek hadi fegyverek zajának megtapasztalását imitálják. Akárcsak a *Rumble*, ez az installáció is azt a vészhelyzetet vetíti elő, amiben elveszítjük a külső szemléltői perspektívánkat.

JENESES Ádám, KOPHELYI Dániel, KRASZ Ádám: APO-WIND, 2025 – fotó: Bíró Dávid / OFF-Biennale Budapest

A kiállítás vissza-visszatérő kérdése: vajon ki tudunk-e lépni ellentmondásos szemléltői szerepünkéből, vajon felismerjük-e a szomorú refréneket, és megértjük-e és átérezzük-e a háború fenyegetését?

Egy kép, amihez a hangot nekünk kell elképzelnünk: Cal Kowal fotója. Charlotte Moorman egy csellóvá átalakított 1966-os amerikai légibombán játszik a Carl Solway Galéria standján a chicagói művészeti vásáron 1984-ben. Moorman több ilyen kvázi-hangszert is készített egy valódi, de hatástalanított bombahüvelyből, amelyre húrokat feszített. Ezen adta elő John Cage *26'1.1499" for a String Player* című művét. Moorman klasszikus értelemben vett csellista volt, aki performansművészként szorosan együttműködött Nam June Paikkal, a videóművészet úttörőjével. Máskor tévécsellón játszott, melyet Paik televízió készülékekből készített, de előfordult, hogy Paik felsőteste képezte a hangszert. 1965-ben kezdett bombacsellókat készíteni, hogy ezzel tiltakozzon a vietnami háború ellen.

A *Vészfrekvenciák* egy ezerarcú, a várakozásainkkal szembeszegülő kiállítás: tetszést kelt, amikor nem számítász rá; megrázó, de nem úgy, ahogyan gondolnád; veszélyre figyelmeztet és mégis eloszlatja a

szorongásod; megmosolyogtat, miközben összeszorul a gyomrod, grimaszt rajzol az arcodra, közben lehet, hogy fájdalmas emlékeket ébreszt. És lehet, hogy olyan érzéseket is előhoz, amit nem szeretnél. De nincs olyan, hogy nem megfelelő reakció, mint ahogy a kiállítás egésze nem kényszerít rá a műalkotásokra kész értelmezéseket. Mindenki a maga útját járja. És végül talán másik emberként jössz ki az egykori légópincéből a romos hangulatú lépcsőházon keresztül.